

Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΟΥ 4ου π.Χ. ΑΙΩΝΑ

Στὸ περιοδικὸ *Ἑλληνικά* (35, 1984, 176-93) δημοσιεύτηκε ἑκτενὴς βιβλιοκρισία τοῦ κ. Θ. Στεφανόπουλου γιὰ τὸ βιβλίο μου *Studies in Fourth-Century Tragedy*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 1980 (ἑφεξῆς: *Studies*). Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας σχετικὰ μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ διατυπώνονται στὴ βιβλιοκρισία ἔγραψα τὸ παρὸν κείμενο, ποὺ θὰ διαφωτίσει, ἐλπίζω, τὸν καλόπιστο ἀναγνώστη.

Λαμβάνοντας ὑπόψη τὸ περιεχόμενο τῆς κριτικῆς θὰ ἐκθέσω τὶς ἀπόψεις μου στὶς παρακάτω δύο ἐνότητες: Α) Ἀνακριβεῖς καὶ παραπλανητικὲς κρίσεις καὶ Β) Αὐθαίρετα συμπεράσματα καὶ ἀτεκμηρίωτες ἀπόψεις δογματικὰ διατυπωμένες.

Α) ΑΝΑΚΡΙΒΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΛΑΝΗΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

Ἀναφορικὰ μὲ τὴ *Μήδεια* τοῦ Καρκίνου, ἡ παρατήρηση τοῦ Στ. (σ. 181) ὅτι ἡ ἐκούσια παιδοκτονία ὑπάρχει καὶ στὸν Νεόφρονα εἶναι χωρὶς ἰδιαιτέρη σημασία. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἀκόμη καὶ προγενέστερη τῆς *Μήδειας* τοῦ Εὐριπίδη νὰ ἦταν ἡ *Μήδεια* τοῦ Νεόφρονα —πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχουν διατυπωθεῖ σοβαρότατες ἀμφιβολίες ἀπὸ γνωστούς νεώτερους ἐρευνητές—, ἡ *Μήδεια* τοῦ Εὐριπίδη, ὡς ἡ γνωστότερη δραματοποίηση τοῦ μύθου, θὰ ἀποτελοῦσε κυρίως τὸ ἀντικείμενο κριτικῆς στὴ μεταγενέστερη ἤπια παραλλαγή τοῦ Καρκίνου. Ἡ παρωδία τῆς *Μήδειας* τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ κωμικοὺς ποιητὲς τοῦ 4ου αἰ.¹ καθὼς καὶ ἡ ἀπαγγελία στίχων τῆς τὴν ἐποχὴ αὐτῆ² ἀποδεικνύουν ὅτι ἦταν εὐρύτατα γνωστὴ τὰ χρόνια ποὺ ἔζησε ὁ Καρκίνος. Ἐξἄλλου ὁ Ἀριστοτέλης στὴν *Ποιητικὴ* (14, 1453b27-29, 37-39), ἂν καὶ δὲν μνημονεύει ρητὰ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Καρκίνου, φαίνεται νὰ ἀντιμετωπίζει μὲ παρόμοιο τρόπο τὴν ἐκ προμελέτης ἐγκληματικὴν πράξιν τῆς *Μήδειας*, ὅπως τὴν παρουσίασε ὁ Εὐριπίδης, ὅταν θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ περιέχει τὸ «μιαρόν». Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογήσεως τοῦ Νεόφρονα καὶ τὶς ἰσχυρὲς ἐνδείξεις γιὰ ἕναν Νεόφρονα ποὺ ἀνήκει στὸν 4ο αἰῶνα, παραπέμπω στὴν διαφωτιστικὴ ἔκθεση τοῦ Page, *Euripides Medea*, Oxford 1938, σ. xxx-xxxvi (γίνεται παραπομπὴ μαζὶ μὲ ἄλλες σχετικὲς μελέτες στὴν ἐργασία μου, σ. 117, σημ. 3). Τὸ θέμα ὅμως δὲν ἔχει κλείσει ὀριστικᾶ πρβ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ B. Manuwald, *WS* 17 (1983) 27-61.

1. Βλ. Εὐβούλου *Διονύσιος* ἀπόσπ. 26 καὶ Πλάτωνος κωμικοῦ ἀπόσπ. 30 Κοκκ, ὅπου παρωδεῖται ὁ στ. 476 τῆς *Μήδειας*, καὶ κωμωδίες μὲ τίτλο *Μήδεια* τοῦ Εὐβούλου, Ἀντιφάνη καὶ Στράττη πρβ. *ΠΑΑ* 60 (1985) 693.

2. Βλ. Πλουτ. Ἀλέξ. 10.

Σχετικά με την έκδοχή του Κρεωφύλου (Σχολ. Εύρ. *Μήδ.* 264), είναι παραπλανητική ή παρατήρηση του Στ. (σ. 181) ότι επίκεντρο της όλης ιστορίας είναι ο θάνατος του Κρέοντα. Η διήγηση αναφέρεται τόσο στο φόνο του Κρέοντα από τη Μήδεια όσο και στο φόνο των παιδιών της Μήδειας από τους Κορινθίους και στην απόδοση της κατηγορίας του φόνου σε αυτήν. Είναι έπομένως σχετική αυτή η παράδοση με την παραλλαγή του Καρκίνου, στην οποία η Μήδεια αποκρούει την κατηγορία ότι σκότωσε τα παιδιά της. Παραθέτω όλο το σχετικό χωρίο των Σχολίων του Εύριπίδη (και όχι το έσκεμμένα *άποσπασματικό* παράθεμα του Στ.: «Μήδειαν λέγεται... Κρέοντα αποκτείνει φαρμάκοις»): «τὴν γὰρ Μήδειαν λέγεται διατρίβουσαν ἐν Κορίνθῳ τὸν ἄρχοντα τότε τῆς πόλεως Κρέοντα αποκτείνει φαρμάκοις, δέισασαν δὲ τοὺς φίλους καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ φυγεῖν εἰς Ἀθήνας, τοὺς δὲ υἱούς, ἐπεὶ νεώτεροι ὄντες οὐκ ἠδύνατο ἀκολουθεῖν, ἐπὶ τὸν βωμὸν τῆς Ἀκραιᾶς Ἦρας καθίσει νομίσασαν τὸν πατέρα αὐτῶν φροντιεῖν τῆς σωτηρίας αὐτῶν. τοὺς δὲ Κρέοντος οἰκείους ἀποκτείναντας αὐτοὺς διαδοῦναι λόγον ὅτι ἡ Μήδεια οὐ μόνον τὸν Κρέοντα ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐαυτῆς παῖδας ἀπέκτεινε».

Ἀμέσως μετά, στις σ. 181-182 τῆς κριτικῆς του, ὁ Στ. προσπαθεῖ νὰ δώσει μία παραπλανητικὴ εἰκόνα γιὰ ὅσα σημειῶν ἀναφορικὰ μετὸν Ἀλκμέωνα τοῦ Ἀστυδάμαντα (*Studies*, σ. 38-40). Τὸ συμπέρασμά μου, ὅτι ἡ παραλλαγή τοῦ Ἀστυδάμαντα, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀλκμέων σκότωσε τὴ μητέρα του ἀγνοώντας ἐντελῶς τὴν ταυτότητά της, ἀποτελεῖ προσωπικὴ του καινοτομία, βασίσθηκε σὲ σύγκριση τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς *Ποιητικῆς* (14,1453b 29-33, 1454a 2-4) μετὸς τὶς γνωστὲς μαρτυρίες γιὰ τὶς δραματοποιήσεις τοῦ μύθου τοῦ Ἀλκμέωνα πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀστυδάμαντα (*Studies*, σ. 39-40). Σὲ καμιάν ἄλλη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν δραματοποίησιν τοῦ Ἀστυδάμαντα, δὲν μαρτυρεῖται νὰ ὑπάρχει τὸ μοτίβο τῆς ἀγνοίας (ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Εὐριπίδη, ὁ συνειδητὸς φόνος τῆς Ἐριφύλης ἀπὸ τὸν Ἀλκμέωνα μαρτυρεῖται στὰ *Ἡθ. Νικ.* 3.1,1110a 26 κ.έ.: πρβ. καὶ τὴν σημ. τῶν Else, Lucas στὴν *Ποιητ.* 14,1453b 29-33). Ἡ παρατήρησις ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη στὸ παραπάνω χωρίο τῆς *Ποιητικῆς*, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ γνώριζε ἀσφαλῶς ὅλες τὶς προηγούμενες δραματοποιήσεις τοῦ μύθου τοῦ Ἀλκμέωνα, φέρνει παράδειγμα γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀγνοίας μόνο τὴν τραγωδίαν τοῦ Ἀστυδάμαντα.

Τὴν ἄποψιν τοῦ Webster, ὅτι πιθανὸν ὁ Ἀντιφάνης (ἀπόσπ. 191 K.) εἶχε κατὰ νοῦν τὴν παραλλαγή αὐτὴ τοῦ Ἀστυδάμαντα, τὴν μνημονεύω σὲ ὑποσημείωσιν (σ. 39, σημ. 1), χωρὶς νὰ τὴν συσχετίζω ἄμεσα, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Στ., μετὸ δικό μου κύριο συμπέρασμα ποὺ ἀνέφερα παραπάνω. Ἡ ἐξίσωσις ὅμως αὐτῆ, τὴν ὁποία βασιζόμενος καὶ σὲ ἀριστοτελικὰ χωρία πρότεινε ὁ Webster (ἀγνοῶν = μαινόμενος) καὶ ἀτεκμηρίωτα ἀπορρίπτει ὁ Στ., υἰοθετήθηκε καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητὲς (π.χ. Bremer, *Hamartia*, σ. 21) καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ γνωστὲς περιπτώσεις στὴν κλασσικὴ τραγωδία (*Ἡρακλῆς Μαινόμενος*, *Βάκχες*

κλπ.). Χωρίς νὰ γίνεται ἀνεπιφύλακτα ἀποδεκτὴ (πρβ. καὶ τὴν προσεκτικὴ διατύπωση στὸ *Studies* σ. 39 καὶ σημ. 1), δὲν μπορεῖ καὶ νὰ ἀπορριφθεῖ. Ὁ Στ., βασιζόμενος τὸν δαιδαλώδη συλλογισμό καὶ τὸ ὄλο συμπέρασμα του σὲ μαρτυρία κωμικοῦ ποιητῆ, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν λαμβάνει ὑπόψη τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπερβολῆς καὶ διακωμώδησης ποὺ ἐνυπάρχουν στὰ κωμικὰ ἀποσπάσματα καὶ τὰ καθιστοῦν ὡς ἐκ τούτου ἐπισφαλῆ γιὰ τὴν ἐξαγωγή ἀσφαλῶν φιλολογικῶν συμπερασμάτων.

Στὴ σ. 181 ὁ Στ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ συγγρ. «ἀντιγράφει κρίσεις χωρὶς νὰ παραπέμπει στὶς πηγές της» καὶ στὴ σ. 182 ὁμιλεῖ πάλι γιὰ «τὴν παρασιώπηση τῶν πηγῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες (ἡ γράφουσα) ἀντιγράφει σχεδὸν κατὰ γράμμα», παραθέτοντας καὶ τρία «εὐγλωττα παραδείγματα».

Οἱ πηγές δὲν παρασιωπήθηκαν, ἀλλὰ τουναντίον μνημονεύονται διεξοδικὰ καὶ ἐπακριβῶς στὶς σημειώσεις τόσο γιὰ τὰ γενικὰ ὅσον καὶ γιὰ τὰ ἐπιμέρους θέματα ποὺ ἐξετάζονται. Γιὰ τὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις ποὺ ἀναφέρει ἀπαντῶ:

1) σ. 49: Ὁχι μόνον ἔχω παραπέμψει στὴν ἐργασία τοῦ Webster, τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Στ. (*Hermes* 82, 1954, 305), ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἐργασίες τοῦ Webster γιὰ τὴν Ἀντιγόνη τοῦ Ἀστυδάμαντα (βλ. *Studies*, σ. 48 σημ. 4, σ. 50 σημ. 2). Ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση ὄλων τῶν μαρτυριῶν γιὰ τὴν Ἀντιγόνη τοῦ Ἀστυδάμαντα γίνεται διεξοδικὰ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἐργασία μου, ἀλλ' ὅπου σὲ ἐπιμέρους σημεῖα υἱοθετῶ ἀπόψεις παλαιότερων ἐρευνητῶν, τὸ ἀναφέρω μὲ σχολαστικότητα στὶς ὑποσημειώσεις.

2) σ. 101: Παραπομπὴ στὸν Harvey (*REG* 79, 1966, 604) ὑπάρχει στὴ σ. 102, σημ. 1, 4 τοῦ βιβλίου μου, ἀκριβῶς κατὰ τὴ σύγκριση τοῦ ἀποσπ. 6 τοῦ Θεοδέκτη μὲ τὸ ἀποσπ. 382 ἀπὸ τὸν *Θησέα* τοῦ Εὐριπίδη καὶ τὸ ἀποσπ. 4 ἀπὸ τὸν *Τήλεφο* τοῦ Ἀγάθωνα. Παραπομπὴ στὸν Harvey ὑπάρχει καὶ στὴ σ. 100, σημ. 4 τῆς ἐργασίας μου. Οἱ τρεῖς περιπτώσεις λεκτικῶν συμπτώσεων ποὺ ἐπεσήμανε ὁ Στ. ἀπὸ ἓνα βιβλίον 250 σελίδων ὅπωςδὴποτε δὲν ἀποδεικνύουν «ἀντιγραφή» καὶ «παρασιώπηση πηγῶν» (βιβλιοκρισία, σ. 182), ἀλλ' ἀπλὴ ἀποδοχὴ γιὰ ἐπιμέρους θέματα τῶν ἀπόψεων ποὺ ἐκφράζονται στὰ βοηθήματα στὰ ὁποῖα γίνεται παραπομπή. Ἄν σκοπός μου ἦταν νὰ παρασιωπήσω τὶς πηγές, δὲν θὰ τὶς ἀνέφερα λεπτομερῶς. Ὁ Στ. χρησιμοποιοῖ τὶς πηγές ποὺ παραθέτω στὶς ὑποσημειώσεις χωρὶς νὰ τὸ ἀναφέρει, γιὰ νὰ ἰσχυριθεῖ μετὰ ὅτι δὲν ἔχω παραπέμψει σ' αὐτές (!).

Στὴ σ. 183 τῆς βιβλιοκρισίας ὑπάρχει πάλι ἀνακριβὴς ἰσχυρισμός ὅτι δὲν ἀναφέρω τὸν Diggle στὴ σ. 161 τοῦ βιβλίου μου, ἂν καὶ ἔχω λάβει ἀπ' αὐτὸν ὄλα τὰ χωρία ποὺ παραθέτω. Ὁ Diggle ἀναφέρεται στὴν παραπάνω σελίδα, ὅταν παραθέτω τὸ ἀποσπ. 777 N.² ἀπὸ τὸν *Φαέθοντα* τοῦ Εὐριπίδη. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ὑπὸ συζήτηση ἀπόσπασμα ἀπηχεῖ ἓνα κοινὸ τόπο

καί τὰ σχετικά χωρία υπάρχουν ὄχι μόνον στὸν Diggle ἀλλὰ καί σὲ ἄλλες σχολιασμένες ἐκδόσεις τῶν κειμένων στὰ ὁποῖα ἀνήκουν: πρβ. π.χ. τὴ σημείωση τοῦ A. Nauck στὸ ἀδεσπ. ἀπόσπ. 318 (*TGF*², σ. 899).

Ὁ Στ. ὄχι σπάνια οικειοποιεῖται παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα ποὺ περιέχονται στὸ βιβλίο μου, χωρὶς βέβαια νὰ ἀναφέρεται καθόλου σὲ αὐτό. Ἔτσι στὴ σ. 184 τῆς κριτικῆς του λέγει γιὰ τὴν ἀκροστιχίδα στὸ ἀπόσπ. 14b Snell τοῦ Χαιρήμονα (71 F 14b): «... ἄς σημειωθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ παλαιότερο βέβαιο παράδειγμα ἀκροστιχίδας». Στὶς σ. 8 καὶ 178 σημ. 1 τοῦ βιβλίου μου λέγεται ἀντίστοιχα γιὰ τὴν ἀκροστιχίδα αὐτὴ ὅτι εἶναι «the earliest recorded one» καὶ ὅτι «earlier acrostics are uncertain».

Στὴ σ. 183 τῆς κριτικῆς του ὁ Στ. ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ συγγρ. τοῦ κρινομένου ἔργου «δὲν ἐπιλέγει ἀπὸ τίς υπάρχουσες μαρτυρίες τίς πλέον ἀντιπροσωπευτικὲς ἢ δὲν διαβάξει τίς πηγὲς μὲ τὴ δέουσα προσοχή». Ἡ ἀπάντησή μου στὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις ποὺ ἀναφέρει θὰ ἀποδείξει, πιστεύω, σαφῶς ὅτι ἡ ἔλλειψη προσοχῆς καὶ ἡ προχειρότητα στὴν ἀντιμετώπιση τῶν πηγῶν χαρακτηρίζουν τίς παρατηρήσεις μόνο τοῦ ἴδιου:

α) Ἄν εἶχε μελετήσει προσεκτικὰ τὰ ὅσα σημειώνονται στὶς γνωστὲς ἐκδόσεις τῶν κωμικῶν ποιητῶν γιὰ τὸ ἀποσπ. 1,6 K. ἀπὸ τὸν Ἄγροϊκο τοῦ Ἄντιφάνη, δὲν θὰ ὑποστήριζε μὲ τόση ἔμφαση (σ. 183) ὅτι τὸ χωρίο εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν παρωδία ἔργου τοῦ Σοφοκλῆ καὶ ὅτι παράλειψή μου ἦταν ὅτι δὲν τὸ ἀνέφερα (στὴ σ. 24 τῆς ἐργασίας μου). Γιατί: 1) ὑπάρχει ἀμφισβήτηση ἂν ὁ Ἄντιφάνης ἀναφέρεται στὸν γνωστὸ μας Σοφοκλῆ· πιστεύεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸν ἑγγονὸ τοῦ Σοφοκλῆ, τὸν νεώτερο Σοφοκλῆ (Σούδα λ. Σοφοκλῆς σ. 816 Adler, Ὑποθ. II Σοφ. *Οἰδ. Κολ.*): βλ. Kock *ad loc.* (II, σ. 13). 2) Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Ἄντιφάνη δὲν παρωδεῖται τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ σύμφωνα μὲ τοὺς γνωστοὺς τρόπους παρωδίας τῶν μεγάλων τραγικῶν ἀπὸ τοὺς κωμικοὺς ποιητὲς καὶ ἰδιαίτερα τοῦ 4ου θιῶνα (παρωδία στίχων, σκηνῶν ἢ καὶ τοῦ ὅλου θέματος: βλ. *Studies*, σ. 23 κ.έ., 32 κ.έ. μὲ τὴν παρατιθέμενη ἐκεῖ σχετικὴ βιβλιογραφία). Ἐπιπλέον, ὁ τίτλος Ἄγροϊκος, ὁδηγεῖ σὲ παρωδία τύπου ἐπαγγέλματος, ὅπως π.χ. Ἀκέστρια, ποὺ ἦταν συχνὴ στὴ Μέση καὶ στὴ Νέα Κωμωδία³. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι βέβαια καθόλου ἐνδεικτικὰ παρωδίας ἔργων τοῦ Σοφοκλῆ, ὅπως αὐθαίρετα ὑποστηρίζει ὁ Στ.

β) Ἀπρόσεκτη, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ παραπλανητικὴ, εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Στ. (σ. 183) ὅτι τὴ δημοτικότητα τοῦ Εὐριπίδη τὴν ἀποδεικνύει ἐξίσου μὲ

3. Πρβ. τὴ μελέτη μου στὰ *ΠΑΑ* 60 (1985) 697 κ.έ.

τὸν *Φιλευριπίδη* τοῦ Ἀξιονίκου (ἀπόσπ. 3 Κ., *Studies*, σ. 32) καὶ ἡ ὁμώνυμη κωμωδία τοῦ Φιλιππίδη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν κωμωδία τοῦ Φιλιππίδη (22-24 Κ.), τὰ ὁποῖα παραθέτει ὁ Στ., ἀντίθετα μὲ τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀξιονίκου, δὲν εἶναι καθόλου ἐνδεικτικὰ τῆς δημοτικότητος τοῦ Εὐριπίδη· κατὰ συνέπεια δὲν μποροῦν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξουν, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ Στ. Γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει καμία ἐσφαλμένη ἐντύπωση ἀνά τοῦ θέματος αὐτοῦ, παραθέτω τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα: Ἀξιονίκου *Φιλευριπίδης* ἀπόσπ. 3 Κ. (II 412) «οὕτω γὰρ ἐπὶ τοῖς μέλεσι τοῖς Εὐριπίδου / ἄμφω νοσοῦσιν, ὥστε τᾶλλ' αὐτοῖς δοκεῖν / εἶναι μέλη γιγγραντὰ καὶ κακὸν μέγα. Φιλιππίδου *Φιλευριπίδης* ἀπόσπ. 22-24 Κ. (III. 307 κ.ε.). ἀπόσπ. 22: πόστην ὑφοδῶσεις, παιδάριον, ρύμην; Β. τρίτην. / ὁ γὰρ στενωπὸς οὗτος ἐν Ἀθήνησιν ἦν. ἀπόσπ. 23: οὗτος οἶεται περισπᾶσειν. κερμάτιον αὐτοῦ / ἀπόσπ. 24: περικατάληπτος γίνομαι.

Ἀποδεικνύουν τὰ τρία τελευταῖα ἀποσπάσματα ἐξίσου μὲ τὸ πρῶτο τὴ δημοτικότητα τοῦ Εὐριπίδη;

γ) Ἀναφορικά μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς Ἀλόπης τοῦ Καρκίνου (*Studies*, σ. 38) ὁ Στ. (σ. 183), ἀντὶ νὰ υἱοθετεῖ ἀβασάνιστα καὶ νὰ ἐπικαλεῖται τὴν ἄποψη τοῦ Dirlmeier (*Aristoteles Nikomachische Ethik*, Berlin⁵ 1969, 490), θὰ ἦταν καλύτερα νὰ μελετήσῃ προσεκτικὰ τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Ἀνωνύμου Σχολιαστῆ γιὰ τὸ χωρίο αὐτὸ τῶν *Ἠθικῶν Νικομαχείων* (*Comm. in Ar. Gr. XX*, p. 437. 1-7 «ὁ δὲ Κερκύων εἶχε θυγατέρα τὴν Ἀλόπην» ... εἰπούσης τῆς Ἀλόπης τὸν αὐτὴν μοιχεύσαντα (sc. Ποσειδῶνα), οὐκέτι ὁ Κερκύων ὑπὸ τῆς λύπης ἔφερε ζῆν, ἀλλὰ καὶ τὸ ζῆν ἀπελέγετο»). Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Στ., ἀντὶ νὰ ἀνατρέχει στὶς πηγές, ἀρκεῖται στὴν ἀβασάνιστη ἀποδοχὴ τῶν ἀπόψεων γνωστῶν ξένων ἐρευνητῶν.

Ἀναληθῆ εἶναι ἐπίσης τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δῆθεν ἡ συγγρ. «δὲν ἀνατρέχει στὶς ἐκδόσεις τῶν κειμένων πηγῶν μὲ ἀποτέλεσμα κάποιες πληροφορίες τῆς νὰ εἶναι ἀπὸ δεύτερο χέρι» (σ. 183). Στὰ συγκεκριμένα παραδείγματα, ποὺ ἀναφέρει στὴ σ. 184, ἀπαντῶ:

α) σ. 48-9: Ἰσχυρίζεται ὅτι γιὰ τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν Ὑγῖνο (fab. 72) ἀντέγραψα τὸν Nauck χωρὶς νὰ συμβουλευτῶ τὴν ἔκδοση τοῦ Rose. Μιὰ ἀπλὴ παραβολὴ ὅμως τῶν τριῶν κειμένων (*Studies*, σ. 48-9, Nauck, σ. 405, Rose, σ. 56) πείθει γιὰ τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο: στὸ ἐδάφιο 3 ὑπάρχει *cognovit* στὸν Rose καὶ στὸ κείμενο τῆς ἐργασίας μου, ἐνῶ ὁ Nauck δέχεται *agnovit*. Καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ στίξη τοῦ κειμένου στὴν ἐργασία μου συμφωνεῖ μὲ τὸν Rose καὶ ὄχι μὲ τὸν Nauck: *perducta*₂ (Rose κὶ ἐγώ), *perducta*₁ (Nauck)· *demandavit*₂ (Rose κὶ ἐγώ), *demandavit* (Nauck)· *rex quod* (Rose κὶ ἐγώ), *rex, quod* (Nauck)· *impetravit*₂ (Rose κὶ ἐγώ), *impetravit*₁ (Nauck)· *coniugium*₂ (Rose κὶ ἐγώ), *coniugium*₁ (Nauck). Ἐξάλλου ἡ ἔκδοση τοῦ Ὑγῖνου ἀπὸ τὸν H. I. Rose, παρατίθεται στὴ βιβλιογραφία τῆς ἐργασίας μου (σ. 213).

β) σ. 73 (ἀπόσπ. 71 F 14), βλ. καὶ σ. 182 τῆς βιβλιοκρισίας: Τὸ ἀπόσπασμα (14 N.²/Sn.) ἀπὸ τὸν *Οἰνέα* τοῦ Χαιρήμονα ἔχει ὄλα τὰ ὑφολογικὰ στοιχεῖα τῶν ἀγγελικῶν ρήσεων (βλ. καὶ S. A. Barlow, *The Imagery of Euripides*, London 1971, σ. 69-70). Ἡ μιὰ καὶ μόνη μαρτυρία τοῦ Ἀθήναιου ὅτι οἱ στίχοι λέγονται ἀπὸ τὸν Οἰνέα, δὲν ἀντιτίθεται στὸν ἀφηγηματικὸ τους χαρακτήρα.

γ) Ὅσα γράφονται στὴ σ. 166, σημ. 1 τῆς ἐργασίας μου ὁ Στ. τὰ χαρακτηρίζει «οἰκτρὴ παρανόηση τῶν γραφομένων τοῦ Snell», ἡ ὁποία κατὰ τὴ γνώμη του θὰ εἶχε ἀποφευχθεῖ ἂν διάβαζα τὸ σχόλιο στὸ H 44. Μία παραβολὴ πάλι τῶν ὄσων γράφει ὁ Snell (*Szenen aus griechischen Dramen*, σ. 144) καὶ τοῦ παραπάνω ὁμηρικοῦ σχολίου ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει διάσταση ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα, γιὰ τὴν ὁποία βέβαια δὲν εὐθύνομαι ἐγώ.

Παρέπεμψα σὲ ὑποσημείωση στὴ γνώμη τοῦ Snell, γιατί ἡ ρητὴ σύνδεση τοῦ μάντη Ἐλενου μὲ τὸν Ἀπόλλωνα, ποῦ ὑπάρχει στὸ παπυρικὸ ἀπόσπασμα ποῦ ἐξετάζεται στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐργασίας μου, ἀπαντᾷ καὶ στὸ ὁμηρικὸ σχόλιο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Snell. Ὁ Στ. διαστρεβλώνοντας τὰ γραφόμενά μου ἀπέδωσε σὲ μένα τὴν πολὺ ἐλεύθερη ἐρμηνεία τοῦ ὁμηρικοῦ σχολίου, ποῦ ἔκαμε ὁ Snell.

Ἐπίσης παραπλανητικὰ εἶναι ὅσα γράφονται πάλι στὴ σ. 184 τῆς βιβλιοκρισίας γιὰ τὴν δῆθεν «ἀντίφαση» ἀναφορικὰ μὲ τὶς δραματοποιήσεις τοῦ μύθου τοῦ Οἰνέα, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Στ., παρατηρεῖται στίς σ. 72, 171 τοῦ βιβλίου μου: στὴ σ. 171, σημ. 2 ὑπάρχει παραπομπὴ στὴ σ. 72 ὅπου λέγεται: «of the *three great tragedians* only Euripides is known with certainty to have written an *Oeneus-play*». Ποῦ λοιπὸν ὑπάρχει ἡ ἀντίφαση; Θὰ ἔπρεπε καὶ στὴ σ. 171 νὰ ἀναφέρω περισσότερα γιὰ τὸν *Οἰνέα* τοῦ Φιλοκλῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε μόνο τὸν τίτλο; Τὰ δυσμενέστατα σχόλια τῆς παραδόσεως γιὰ τὸ ὕφος τῶν δραμάτων τοῦ Φιλοκλῆ (βλ. τὰ *testimonia* στὸν Snell, *TrGF* 24 T 1, 2, 4, 5α, 8α) ἐξαφανίζουν καὶ τὴν ἐλάχιστη πιθανότητα νὰ ἀποδοθεῖ σ' αὐτὸν τὸ καλογραμμένο κείμενο τῶν παπυρικῶν ἀποσπασμάτων. Ἐτσι ἀπαντῶ στὸν Στ., ὁ ὁποῖος, παραποιώντας ὅσα ἀναφέρω γιὰ τὴν πατρότητα τῶν παπυρικῶν αὐτῶν ἀποσπασμάτων (*Studies*, σ. 172-73), ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ἀποδίδω στὸν Χαιρήμονα ὡς τὸν γράψαντα τὸν μόνον μεταευριπίδειο Οἰνέα, ξεχνώντας τὸν Φιλοκλῆ(!). Γιὰ τοὺς λόγους ποῦ ἀναφέρω στὴν ἐργασία μου (σ. 172-73), μολοντί κλίνω ὑπὲρ τοῦ Χαιρήμονα, δὲν ἀποκλείω καὶ τὴν πατρότητα τοῦ Εὐριπίδη, πράγμα ποῦ παρασιωπᾷ ὁ Στ. Ἡ ἔρευνα τῶν ἀποσπασματικῶν κειμένων, γιὰ νὰ εἶναι ἀποδοτικὴ, ἀποκλείει τὸν δογματισμὸ καὶ ἐπιβάλλει τὴν προσεκτικὴ καὶ διεξοδικὴ ἐξέταση ὄλων τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν. Αὐτὸ ἐπίσης τὸ ἀγνοεῖ ὁ Στ., ἀλλιῶς δὲν θὰ κατηγοροῦσε τὴ γράφουσα (σ. 186 τῆς κριτικῆς του) ὅτι «ἀποφεύγοντας νὰ ἀναλάβει πλήρως τὴν εὐθύνη ἐνὸς ἰσχυρισμοῦ,

χρησιμοποιεῖ λέξεις οἱ ὁποῖες μετριάζουν τὸν ἀπόλυτο τόνο μιᾶς διατυπώσεως».

Ὁ Στ. ἀπορρίπτοντας αὐτὲς τὶς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ διέπουν τὴν ἔρευνα τῶν ἀποσπασματικῶν κειμένων, ὀδηγεῖται ὁ ἴδιος συχνά σὲ δαιδαλώδεις συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δὲν βασίζονται σὲ καμιά ἀπολύτως μαρτυρία: πρβ. ὅσα ἰσχυρίζεται γιὰ τὸν *Φιλοκτῆτη* τοῦ Θεοδέκτη (σ. 187 τῆς βιβλιοκρισίας), τὰ ὁποῖα ἀνήκουν μόνο στὸ χῶρο τῆς φαντασίας καὶ ὄχι τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας⁴. Ἡ ἀκόμα ὅταν ἐρωτᾶ (σ. 185 τῆς βιβλιοκρισίας) «σὲ ποῖο συγκεκριμένο σημεῖο τοῦ *Κενταύρου* τοῦ Χαιρήμονα βρισκόταν ἡ ἀκροστιχίδα», τονίζοντας ἐμφαντικὰ τὴν πρωτοτυπία τοῦ ἐρωτήματος. Ποιὸς θὰ διατύπωνε ἕνα τέτοιο ἐρώτημα πρὶν ἀπὸ τὸν Στ., ἀφοῦ εἶναι πασίγνωστο σὲ κάθε ἀσχολούμενον μὲ τὴ μετακλασσικὴ τραγωδία ὅτι *τίποτε δὲν εἶναι γνωστὸ γιὰ τὴν πλοκὴ* τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Χαιρήμονα. Καὶ τελειώνει ὁ Στ. μὲ τὴν παρατήρηση (σ. 185): «ἡ ἀκροστιχίδα πρέπει νὰ βρισκόταν σὲ κάποια καίρια θέση». Ἐρωτήματα καὶ ἀτεκμηρίωτες ἀπαντήσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση ἢ τὴ δομὴ τῆς μετακλασσικῆς τραγωδίας θὰ μπορούσαν φυσικὰ νὰ διατυπωθοῦν πάμπολλα, ἀλλὰ δὲν προσφέρουν τίποτε τὸ θετικὸ στὴ γνώση τοῦ θέματος.

σ. 185: Σὲ ἕναν προσεκτικὸν ἀναγνώστη δὲν θὰ προξενούσε ἐκπληξὴ τὸ γεγονός ὅτι ὀρισμένα ἀποσπάσματα δὲν ἔχουν μεταφρασθεῖ: τὰ ἀποσπάσματα τῶν σ. 134-5 καὶ 144 δὲν ἔχουν μεταφρασθεῖ γιατί δὲν γράφτηκαν ἀπὸ τοὺς τραγικούς τοῦ ἐξετάζονται στὴ μελέτη αὐτὴ (*Ἄστυδάμας*, *Ἀντιφῶν*, *Θεοδέκτης*, *Χαιρήμων*, *Καρκίνος*, *Διονύσιος*, *Μοσχίων*), ἀλλ' ἔχουν παρατεθεῖ ἀπλῶς καὶ μόνο γιατί συγγενεῦουν θεματολογικὰ μὲ τὰ χωρία τοῦ ἐξετάζονται στὶς παραπάνω σελίδες. Τὸ νοηματικὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποσπάσματος τῆς σ. 140 ἀποδίδεται ἐπακριβῶς καὶ θὰ ἦταν ταυτολογία νὰ μεταφρασθεῖ. Τὸ ἀπόσπασμα τῆς σ. 142 εἶναι ἐλλιπὲς καὶ τῆς σ. 154 εἶναι ἀπὸ τὴν παράδοσή του ἐφθαρμένο· καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι δυνατὴ ἀκριβὴς μετάφραση. Πάντως, τὰ κύρια νοήματα καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἀποσπασμάτων ἀναφέρονται διεξοδικὰ στὰ σχόλια.

Ἄνακριβῆ εἶναι ἐπίσης ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Στ. στὴ σ. 186 τῆς κριτικῆς του: δὲν ὀμιλῶ γιὰ ἀναβίωση τοῦ ἱστορικοῦ δράματος *μόνο καὶ ἀποκλειστικὰ* κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη στὴ σ. 18 τῆς μελέτης μου. Ἀντίθετα ἐντοπίζω χαρακτηριστικὰ παραδείγματα δραματοποιήσεως ἱστορικῶν θεμάτων κατὰ τὸν

4. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Φιλοκτῆτης στὸ ἔργο τοῦ Θεοδέκτη εἶναι τραυματισμένος στὸ χέρι, γιὰ νὰ εἰκάσει αὐθαίρετα ὅτι ἡ Λῆμος δὲν πρέπει νὰ παρουσιαζόταν ἀκατοίκητη (sic) ἢ ὅτι ὁ χρησμὸς ἔθετε ὡς ὄρο τὴν ἐκούσια μετάβαση τοῦ Φιλοκτῆτη στὴν Τροία κ.τ.τ.

4ο και 3ο π.Χ. αιώνα (σ. 17-18), που φανερώνουν πειστικά τη συνέχεια της πρακτικής αυτής στη μετακλασική εποχή⁵. Τα παραθέματα στη σχετικά πρόσφατη έκδοση των R. Kannicht - B. Snell, *Tragicorum Graecorum Fragmenta* vol. II, Göttingen 1981 (ἀδέσπ. 664), έρχονται τώρα να ένισχύσουν την παρατήρησή μου αυτήν.

Ἄμέσως μετά (σ. 186) παρερμηνεύεται στη βιβλιοκρισία ἡ σαφής φράση (*Studies*, σ. 31) «the *Troades*, *Hecuba* and *Cresphontes* are said in different sources to have been performed at the court of Alexander, the tyrant of the Pherae». Πρόκειται για διαφορετική παράδοση (στὸν Πλούταρχο, *Περ.* 29.5, *Περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχης* β 334 A, καὶ στὸν Αἰλιανό, *Ποικ. Ιστ.* 14.40) τῆς ἴδιας γνωστῆς ἱστορίας, ὅτι δηλ. ὁ τύραννος τῶν Φερῶν Ἀλέξανδρος συγκινήθηκε έντονότατα παρακολουθώντας κάποια τραγωδία. Ὁ Στ. ἀναφέρει (σ. 186) ὅτι «στοιχειώδης κριτικὴ τῶν πηγῶν ἐπιβάλλει νὰ δεχτοῦμε πῶς... τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Ἀλέξανδρο συνέβη ἅπαξ καὶ ὄχι τρίς». Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι δὲν κατάλαβε τὴ σαφέστατη διευκρίνηση («in different sources»), ἡ ὁποία δηλώνει ὅτι τὸ ἴδιο γεγονός, τὸ ὁποῖο βέβαια ἅπαξ συνέβη, σὲ διαφορετικὲς πηγές παρουσιάσθηκε, ὅπως συχνὰ συμβαίνει μὲ τὶς μαρτυρίες τοῦ εἴδους αὐτοῦ, νὰ παραλλάσσει ὡς πρὸς τὶς λεπτομέρειές του. Τὸ ποιὰ ὅμως ἀπὸ τὶς τρεῖς πληροφορίες εἶναι ἡ πλέον ἀξιόπιστη δὲν διαθέτουμε τὰ μέσα νὰ τὸ ἐρευνήσουμε σὲ βάθος στὰ πλαίσια μιᾶς γενικῆς μονογραφίας γύρω ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς τραγωδίας στὸν 4ο π.Χ. αἰώνα. Εἶναι ἐξᾴλλου χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ σὲ ἄλλες γενικὲς μονογραφίες πάνω σὲ συγγενικὰ θέματα αὐτὲς οἱ τρεῖς μαρτυρίες παραθέτονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο: πρβ. P. Chiron-Bistagne, *Recherches sur les Acteurs dans la Grèce antique*, Paris 1976, σ. 157 καὶ σημ. 3, A. W. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens*², Oxford 1968, σ. 100 καὶ σημ. 3, σ. 168 καὶ σημ. 4 κ.ἄ.

Στὴ σ. 187 τῆς βιβλιοκρισίας σημειώνεται ὅτι «ἡ ἀνασύνθεση τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Εὐριπίδη ἐπιχειρεῖται ἐρήμην τοῦ νέου παπύρου P.Oxy. 3317 (47, 1980, 6-10), στὸν ὁποῖο ὡστόσο ἡ συγγρ. παραπέμπει σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐργασίας της (σ. 83)». Ἡ παρατήρηση αὐτὴ εἶναι στὸ ἑπακρον παραπλανητικὴ: 1) ἡ παραπομπὴ στὴ σ. 83 ἀφορᾷ μόνο τὸν στ. 3 τοῦ ἀνέκδοτου (τότε) παπυρικοῦ ἀποσπάσματος (σημειώνεται ὡς: *Antig. POxy ined.* 3), μὲ τὴν ἐπιπλέον διευκρίνηση ὅτι ὁ πάπυρος ἀναφέρεται (πάντοτε ὡς ἀνέκδοτος) ἀπὸ τὸν Collard, *Supplement to the Allen and Italie Concordance to Euripides*, Göttingen 1971, ν. έντρυφάω. 2) Ὁ πάπυρος ἐκδόθηκε τὸ 1980 ὅταν ἡ ἐργασία μου εἶχε ἤδη τυπωθεῖ. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, δὲν γνώριζα τὸ πλῆρες κείμενο τοῦ

5. Τὸ θέμα τῆς δραματοποιήσεως ἱστορικοῦ ὕλικου στὴ μετακλασικὴ τραγωδία, καὶ κυρίως στὴν κωμωδία, τὸ πραγματεύομαι διεξοδικότερα σὲ ἐργασία μου στὰ ΠΑΑ, ὁ.π., σ. 699 κ.ἔ.

ἀποσπάσματος, ἐκτός ἀπὸ τὴν παραπομπή γιὰ τὸ ἐντροφῶ (στ. 3) τοῦ Collard, τὴν ὁποία καὶ ἀνέφερα.

σ. 188: Ἡ παρατήρηση ὅτι ἀφοῦ ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Εὐριπίδη εἶναι ἔργο παλαιότερο ἀπὸ τὴν Ἑλένη, τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι ἡ φράση ἄρρητος κόρη δὲν ἀπαντᾷ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο (ἀπόσπ. 63 N.2)», ἐκτός τοῦ ὅτι ἐπιχειρεῖ πάλι νὰ παραπλανήσῃ γιὰ τὸ βαθμὸ τῆς τεκμηριώσεως τῆς ἐργασίας μου στερεεῖται περιεχομένου, γιὰτὶ στὴ σ. 88 τῆς μελέτης μου, στὴν ὁποία ἀφορᾷ ἡ παρατήρηση τοῦ Στ., παραθέτονται καὶ τὰ δύο χωρία, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ἑλένης (καὶ ὄχι μόνον τὸ δεύτερο, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὁ Στ.). Ἐξάλλου, τὸ χωρίο τῆς Ἑλένης ἦταν ἀπαραίτητο νὰ παρατεθεῖ καὶ λόγω τῆς μεγάλης ὁμοιότητος ποῦ παρουσιάζει μὲ τὸ σχολιαζόμενον ἀπόσπασμα τοῦ Καρκίνου.

σ. 188: Ἀνακριβὴς καὶ παραπλανητικὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Στ. ὅτι στὶς σ. 91-2 «τὰ σχόλια γιὰ τὸ τόσο σημαντικὸ θέμα *ὄνομα ἐπώνυμον* εἶναι ἀνεπαρκέστατα». Ἄν εἶχε διαβάσει προσεκτικὰ καὶ μὲ ἀντικειμενικότητα τὸ κείμενο καὶ τὶς πυκνογραμμένας ὑποσημειώσεις, θὰ ἔβλεπε ὅτι: 1) γίνεταί παραπομπή στὶς βασικὲς ἐργασίες γιὰ τὸ θέμα (σ. 91, σημ. 4). 2) Παραθέτονται ὅλα τὰ τραγικὰ χωρία στὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν ἐτυμολογίες τοῦ εἴδους αὐτοῦ (σ. 92, σημ. 1-3). 3) Ἀναφέρονται καὶ παραδείγματα ἀπὸ κείμενα ἐκτός τῆς τραγωδίας (σ. 92). Μία σύγκριση τῶν παραθεμάτων μου μὲ ἄλλες ἐπισκοπήσεις τοῦ ἴδιου θέματος (συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς στὴν ὁποία παραπέμπει ὁ Στ.) δείχνει στὸν ἀντικειμενικὸ ἀναγνώστη ὅτι, ἂν μὴ τι ἄλλο, τὰ σχόλιά μου «δὲν εἶναι ἀνεπαρκέστατα».

σ. 188: Ἀνακριβὴς εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Στ. ὅτι στὴν ἐργασία δὲν γίνεταί μνεῖα γιὰ τὴ χρονολόγηση, τὴ μετρικὴ καὶ τὴ γλώσσα τοῦ Μοσχίωνα (σ. 105 κ.έ.). Γίνεταί καί, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ γλώσσα, διεξοδική. Συγκεκριμένα: γιὰ τὴ χρονολόγηση, ἂν δηλ. ὁ Μοσχίων ἀνήκει στὸν 4ο ἢ τὸν 3ο π.Χ. αἰ., ἔχουν παρατεθεῖ ὅλες οἱ σχετικὲς μελέτες (σ. 105, σημ. 6) καὶ ἔχει σαφῶς διατυπωθεῖ ἡ δική μου ἄποψη πάνω στὸ θέμα (σ. 105-106). Παρατηρήσεις γιὰ τὴ μετρικὴ δὲν λείπουν (π.χ. σ. 85). Δὲν ἔκρινα σκόπιμο νὰ ἀναφερθῶ διεξοδικότερα στὴ μετρικὴ τοῦ Μοσχίωνα γιὰτὶ τὸ θέμα, ἰδιαίτερα τὸ σημεῖο ποῦ πομπωδῶς ἀναφέρει ὁ Στ., τὸ ἔχουν πραγματευθεῖ προηγούμενοι ἐρευνητὲς (π.χ. Schramm καὶ ἄλλοι ποῦ ἀναφέρονται στὴ σ. 105, σημ. 6 τῆς ἐργασίας μου). Ἄντ' αὐτοῦ προτίμησα νὰ παρουσιάσω τὴ δική μου συμβολή γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον καὶ τὴ γλώσσα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ τραγικοῦ.

6. Διεξοδικὴ ἀνάλυση τῶν κυριότερων ἀποσπασμάτων (6, 3, 7, 4, 2) τοῦ Μοσχίωνα δὲν εἶχε γίνει, καθόσον γνωρίζω. Ὁ λεπτομερὴς καὶ ἀκριβὴς ὑπομνηματισμὸς τῶν ἀποσπασμάτων ποῦ ἐπιχειρήθηκε στὴν ἐργασία μου ἔχει τύχει ἐπιδοκιμασίας: πρβ. W. G. Arnott, *JHS* 102 (1982) 256, A. Blanchard, *BAGB* 1982, 439, C. Tzavellas-Bonnet, *LEC* 52 (1984) 82, R. D. Dawe, *CPh* 79 (1984) 6.

‘Ο ἀναγνώστης τῶν σχολίων μου γιὰ τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ θὰ ἀντιληφθεῖ εὐκόλα πόσο ἀναληθῆς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Στ., ὅτι λείπει «ἐκτίμηση τῆς ἰδιότυπης γλώσσας» τοῦ Μοσχίωνα. Στὸν κατὰ στίχο σχολιασμὸ (σ. 84 κ.έ., 97 κ.έ., 105 κ.έ., 120 κ.έ., 126 κ.έ.) ἐντόπισα τὶς γλωσσικὲς ἰδιομορφίες τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ: α) λέξεις καὶ φράσεις ποὺ δὲν ἀπαντοῦν σὲ κείμενα μέχρι καὶ τὸν 5ο π.Χ. αἰ., ἀλλὰ συχνὰ σὲ μεταγενέστερους συγγραφεῖς· π.χ. «συμπαθὲς ὄμμα» (σ. 85-6), «κωνθός» (σ. 86), «ἀγκύλον ἄροτρον» (σ. 108), «οἶνη» (σ. 109), «ἡμερος τροφή» (σ. 114), «ἄναυδος γαῖα» (σ. 121), «τάξιν εἴληφεν» (σ. 121) κ.ἄ. (πρβ. καὶ πίνακα σ. 244 κ.έ.). β) Σημειώθηκαν ἀκόμη, τόσον στὸν ἐπιμέρους σχολιασμὸ τῶν ἀποσπασμάτων ὅσον καὶ σὲ ἰδιαιτέρο πίνακα (στὸ τέλος τοῦ βιβλίου), καὶ *ἅπαξ λεγόμενα*, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν εὐγλωττα τῆ γλωσσικῆ ἰδιαιτερότητα τοῦ Μοσχίωνα («εὐϊῶτις, ζυγουλκός, προσίκτης, στεγήρης»).

Οὔτε ὅμως τὰ ἐπιμέρους σχόλια οὔτε τοὺς τελικοὺς πίνακες ἀναφέρει ὁ Στ., ὁ ὁποῖος ἀρκέσθηκε νὰ *οἰκειοποιηθεῖ* γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τὸ σχετικὸ συμπέρασμα, ποὺ ἐξάγεται ἀπὸ τὸν διεξοδικὸ σχολιασμὸ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Μοσχίωνα, ὅτι ὁ τραγικὸς αὐτὸς «χρησιμοποιεῖ ἐνίοτε λέξεις ἀσυνήθιστες κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἀλλὰ κοινὲς ἀργότερα». (Ἔτσι ἀντιγράφει στὴ σ. 189 τῆς βιβλιοκρισίας). Σὲ αὐτὴ τὴ δῆθεν δική του παρατήρηση βασίζει (σ. 189) καὶ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ ἡ διόρθωση τοῦ Nauck *σύνθακος* στὸ ἀποσπ. 6.16 τοῦ Μοσχίωνα. Καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς του εἶναι ἀνυπόστατος, ἐφόσον δὲν δέχομαι τὴ διόρθωση τοῦ Nauck, ἀλλὰ τὴ γραφὴ τῶν χφφ *σύνθρονος* καὶ ἐπιχειρηματολογῶ μάλιστα ὑπὲρ τῆς δεύτερης (σ. 110).

σ. 188: Ἀναφορικὰ μὲ τὶς χαιρεμόνειες περιφράσεις τῆς σ. 95 τῆς ἐργασίας μου (= Χαιρεμ. ἀπόσπ. 17N.²/Sn.) ἡ παραπομπὴ ποὺ παραθέτει ὁ Στ. σὲ χωρίο τοῦ Γοργία, καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἐμφαντικὸ τρόπο «βλ. κυρίως», εἶναι ἐπίσης παραπλανητικὴ. Ἔχει τονισθεῖ στὸ βιβλίό μου κατὰ τὸν σχολιασμὸ τοῦ χαιρεμόνειου αὐτοῦ ἀποσπάσματος ἡ κατάχρηση τέτοιων περιφράσεων στὸν Γοργία: «... recalls ... Gorgias' swollen *periphrases* in [Long.] *De Subl.* 3.2.» (σ. 95). Ὁ Στ. προσθέτει ἀπλῶς ἓνα ἀκόμη ἐνισχυτικὸ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση χωρίο.

σ. 189: Ἄστοχη εἶναι ἐπίσης ἡ ἐπανάληψη τῶν λόγων τοῦ Wagner σχετικὰ μὲ τὴ διόρθωση τοῦ *τρέφων* τῶν χφφ (Snell, *TrGF* 97 F 6. 18), δεδομένου ὅτι δὲν γίνεται καμιά ἀπόπειρα γιὰ τέτοια διόρθωση στὸ βιβλίό μου, τόσον στὴ σ. 106, ὅπου κατὰ τὴν παράθεση τοῦ κειμένου τοῦ ἀποσπάσματος διατηρῶ τὸ *τρέφων*, ὅσον καὶ στὴ σ. 112, στὴν ὁποῖα παραπλανητικὰ παραπέμπει ὁ Στ. Τουναντίον γιὰ τὸ στίχο «... ὁ τίκτων πάντα καὶ τρέφων χρόνος» (Μοσχ. ἀπόσπ. 6.18 = Snell, *δ.π.*) ὑπάρχει ἐκτενὲς σχολιασμὸς (*Studies*, σ. 111-112).

σ. 190: Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα γιὰ τὸν πομπῶδη τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Στ. παραπέμπει σὲ χωρία, τὰ ὁποῖα δὲν προσθέτουν τίποτε περισσότερο σὲ

ὅσα ἀναφέρθηκαν στὴν ἐργασία μου, εἶναι ὅταν γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς γραφῆς μόνον τῶν χειρογράφων (ἀντὶ τῆς διορθώσεως «μόνης») στὸ ἀπόσπ. 12 τοῦ Θεοδέκτη (*Studies*, σ. 143) σημειώνει «βλ. κυρίως Ἄριστοφ. *Σφ.* 596». Γιὰ τὴν πέραν κάθε ἀμφιβολίας ὅμως ἀποδοχὴ τοῦ μόνον ὑπάρχει στὴν ἐργασία μου (σ. 143), ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ σχετικὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεοδέκτη ἀπόσπ. 13.2, *Studies*, σ. 150 κ.έ.).

σ. 190: Ἀμέσως μετὰ, καὶ πάλι χωρὶς προσεκτικὴ τεκμηρίωση, ὁ Στ. ἀπορρίπτει ὡς μὴ πειστικὴ τὴν παρατήρησή μου (*Studies*, σ. 145) ὅτι τὰ χωρία στὸ Ἄνθολόγιο τοῦ Στοβαίου ὅπου δὲν ἀναφέρεται ρητὰ ὁ Διονύσιος ὡς τύραννος δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν μὲ βεβαιότητα στὸν Διονύσιο τὸν πρεσβύτερο, τὸν τύραννο τῶν Συρακουσῶν. Καὶ ἐρωτᾷ ἀπλοῖκὰ ὁ Στ. «σέ ποιὸν ἀνήκουν τὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα παραδίδονται μὲ ψιλὸν τὸ ὄνομα Διονύσιος». Ἀπάντηση καὶ στὸ ἐρώτημά του καὶ ἐνίσχυση τῆς παραπάνω παρατήρησώς μου γιὰ τὸ θέμα τῆς πατρότητος τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Διονυσίου θὰ ἔβρισκε ὁ Στ., ἂν διάβαζε προσεκτικὰ τὶς σημειώσεις τοῦ Snell τόσο γιὰ τὰ βέβαια ἀποσπάσματα τοῦ Διονυσίου (1-3α) ὅσον καὶ γιὰ τὰ *incerta* (ἰδιαίτερα τὰ 7-11). Εἰδικότερα γιὰ τὰ ἀπόσπ. 7-8 σημειώσω (*Studies*, σ. 145), τὴ δυνατὴ ἀπόδοσή τους στὸν κωμικὸ ποιητὴ Διονύσιο (πρβ. Snell *ad loc.*). Καλὸν θὰ ἦταν ὁ Στ. νὰ δεῖ καὶ τὶς σχετικὲς σημειώσεις τοῦ O. Hense στὸ Ἄνθολόγιο τοῦ Στοβαίου, γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ἄκριτη ἀντίρρησή του, τὴν ὁποία μάλιστα, κατὰ τὴ συνήθειά του, διατύπωσε μὲ ἐξαιρετικὰ δογματικὸ τρόπο.

Στὴν ἴδια σελίδα τῆς βιβλιοκρισίας (σ. 190) ὁ Στ. ἐπιχειρεῖ καὶ πάλι νὰ δημιουργήσῃ παραπλανητικὴ ἐντύπωση γιὰ ὅσα ὑποστηρίζω, ὅταν σημειώνει ὅτι ἂν στὸ ἀπόσπ. 9 τοῦ Διονυσίου (*Studies*, σ. 153) υἱοθετήσουμε τὴ διόρθωση *Δωρίδιον ἦκεν*, τότε εἰσάγεται στὴν τραγωδίαν ἓνα συνηθισμένο στὴν κωμωδία ὑποκοριστικὸ γυναικεῖο ὄνομα, ποῦ εἶναι ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν τραγικὴ σεμνότητα. Ἐφόσον δὲν δέχθηκα στὸ κείμενο τοῦ ἀποσπάσματος τὴ διόρθωση «*Δωρίδιον ἦκεν*», ἀλλὰ τὴ διόρθωση τοῦ C. F. Hermann «*Δωρίς τέθνηκεν*», ποῦ ἔχει τύχει ἐπιδοκιμασίας, (τὸ «*Δωρίδιον ἦκεν*» τὸ ἀναφέρω ἀπλῶς ὡς διόρθωση στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα), ὁ ὅλος ἰσχυρισμὸς τοῦ Στ. δὲν ἔχει καμία βάση καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν παρατήρησή μου ὅτι τὰ ἀπόσπ. 9-10 τοῦ Διονυσίου δὲν περιέχουν τίποτε τὸ κωμικόν. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ *γελοίου*, ποῦ τοὺς ἀποδόθηκε ἀπὸ τὸν Λουκιανόν, ἀπηχεῖ τὴ χαμηλὴ ἐκτίμησι τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου γενικὰ (βλ. τὶς σχετικὲς μαρτυρίες στὸν Snell, *TrGF* 76 T1, 11, 13-15).

Περὶ τὴν εἶναι ἐπίσης ἡ παρατήρησι τοῦ Στ. (σ. 190) ὅτι καὶ τὸ ἐπίρρημα *γνησίως* «ἐνισχύει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ ὁμιλῶν εἶναι Ἄθηναῖος» στὸ ἀπόσπ. 4 N.2/Sp. τοῦ Μοσχίωνα (*Studies*, σ. 157-58). Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴ φρασεολογία ὅλου τοῦ ἀποσπάσματος, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν ὑπερτονισμὸ τῆς ἔννοιος τῆς *παρρησίας* (πρβ. καὶ στ. 1-2), καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ *γνησίως*, ὅπως ἀναπόδεικτα ἀποφαίνεται ὁ Στ.

Ἡ κωμικὸς χαρακτήρας τοῦ ἀποσπάσματος 7 τοῦ Διονυσίου (*Studies*, σ. 145) ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 285 (Kaibel) τοῦ Ἐπιχάρμου τὸ ὁποῖο, ὅπως σημείωσα στὴν ἐργασία μου (δ.π.), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἀρνήσεων, παρουσιάζει θεματικὲς καὶ λεκτικὲς ὁμοιότητες μὲ τὸ χωρίο τοῦ Διονυσίου. Περιέργως ὁ Στ. (σ. 190) ἀποσιωπᾷ τὴν ὁμοιότητα τῶν δύο ἀποσπασμάτων καὶ ἀναφέρει χωρίο ἀπὸ τὴν *Τρωάδες* (στ. 732 κ.έ.), ποῦ δὲν παρουσιάζει καμία θεματικὴ καὶ ὑφολογικὴ σχέση μὲ τὸ συζητούμενο ἀπόσπασμα τοῦ Διονυσίου.

Ἐπίσης στὴ σ. 190 τῆς βιβλιοκρισίας εἶναι λανθασμένη ἡ παραπομπή στοῦ Στ.: δὲν γίνεται παραπομπή στὸν Ἰσοκράτη τοῦ Μενάνδρου στὴ σ. 131 τοῦ βιβλίου μου. Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο στὴ σ. 149 παραπέμπω στὴν ἔκδοση τοῦ Sandbach καὶ ὄχι τοῦ Körte εἶναι ἀπλός: ὀρισμένα ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Μενάνδρου ποῦ παραθέτονται ἐκεῖ δὲν περιλαμβάνονται στὴν ἔκδοση τοῦ Körte, ἀλλὰ μόνο στοῦ Sandbach καὶ τοῦ Kock (π.χ. ἀπόσπ. 612 Sandbach = 533 Kock). Οὔτε καὶ αὐτὸ ὅμως φρόντισε νὰ ἐλέγξει ὁ Στ. πρὶν ἀποφανθεῖ μὲ τὸν γνωστὸ του πομπώδη τρόπο.

σ. 190-191: Ὁ Στ. προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι δὲν κατάλαβα τὴν εἰδικὴ σημασία τῆς ἀρχαίας λέξης *παρωδία* (= παρωδία ἔπους) στὸν Κράτη γιὰτὶ δὲν ἀνέφερα καὶ ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα του (σ. 161, σημ. 6). Εἶτε ὅμως στὴν εἰδικὴ αὐτὴ σημασία ἐκλήφθῃ ἡ λέξη παρωδία εἶτε στὴ γενικότερη, τὴν ἀντίστοιχη μὲ τὴν νεοελληνικὴ, ἡ βασικὴ ἔννοια (παρωδία = διακωμώδηση) ἀναντίρρητα παραμένει. Καὶ αὐτὸ εἶναι ποῦ ἐνδιαφέρει γιὰ τὸν Κράτητα. Ἐπιπλέον, σὲ μιὰ ὑποσημείωση ποῦ δὲν ἀφοροῦσε καὶ στὸ κύριο θέμα τοῦ συζητουμένου ἀποσπάσματος, θὰ ἦταν ἄσκοπο καὶ περιττὸ νὰ ἀναφερθῶ σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ σχετικὰ χωρία, ἐφόσον στὸ ἴδιο κείμενο (σ. 161), καὶ ὄχι ἀπλῶς σὲ ὑποσημείωση, ἔχω τονίσει γιὰ τὸν Κράτητα ὅτι ὅ,τι σώζεται ἀπὸ τὸ ἔργο του γενικὰ (καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν *παρωδία* του) ἀπηχεῖ τὴν τάση γιὰ παρωδία: ... «*the surviving fragments of his work* (Diels *PPF* 207 κ.έ.) attest a high order of talent, particularly in the use of literary parody». Καὶ ἡ παρατήρηση ἐπομένως αὐτὴ τοῦ Στ. ἀποδεικνύει τὴν ἔλλειψη προσοχῆς καὶ ἀντικειμενικότητος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει γενικὰ τὴν κρίσιν του γιὰ τὴν ἐργασία μου.

σ. 191: Θὰ καταλάβαινε ὁ Στ. γιὰτὶ στὸν κατάλογο τῶν παπυρικῶν ἀποσπασμάτων περιέχεται (*Studies*, σ. 180) παράφραση στίχου, τὸν ὁποῖο ὁ Κερκίδας ἀποδίδει στὸν Εὐριπίδη (= ἀδέσπ. ἀπόσπ. 187 Nauck² = 929a Snell), ἂν εἶχε διαβάσει τὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα στὴν ἐνότητα αὐτὴ (*Studies*, σ. 179).

σ. 191: Δὲν ἦταν στόχος μου μιὰ νέα ἔκδοση τοῦ *Οινέως* (σ. 169 κ.έ.). Οἱ στόχοι τῆς ἐργασίας μου ἀναφέρονται στὸν πρόλογο, πράγμα ποῦ παραβλέπει ὁ Στ. Ἡ ἄποψη, ποῦ διατύπωσα μετὰ ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ θεματικὴ ἀνάλυση τῶν παπυρικῶν ἀποσπασμάτων τῆς *Μήδειας*, ὅτι αὐτὰ δὲν προέρχονται ἀπὸ σατυρικὸ δρᾶμα ἢ κωμωδία (ὅπως εἶχε προταθεῖ ἀπὸ ἀρκετοὺς ἐρευνητές), ἀλ-

λά από μετακλασσική τραγωδία, που ακολουθεῖ ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνει ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη (*Studies*, σ. 176-77), ἔτυχε ἐπιδοκιμασίας: βλ. W. G. Arnott, *JHS* 102 (1982) 255: «... Medea (rejected by Kannicht-Snell as comedy = fr. 350 Austin); but here I am tempted to support Xanthakis' view that these fragments derive from a post-Euripidean tragedy, perhaps by Neophron». 'Αβάσιμη εἶναι ἡ ἀπορία τοῦ Στ., ἂν ἡ λέξη «κέρας» εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχει σὲ τραγωδία, ἐφόσον ὑπάρχει στὸ ἀπόσπ. 278 ἀπὸ τὴν *Αὔγη* τοῦ Εὐριπίδη, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν ἐργασία μου (σ. 176, σημ. 5). 'Επίσης θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι λιγότερο ἐπιρρητὴς σὲ παρατηρήσεις τοῦ εἴδους; καὶ τὰ τρία χωρία γιὰ τὸ κέρας «ἢ Χ.-Κ. τὰ ἀντιγράφει ἀπὸ τὸ *LSJ*»: Ποιὸ ἐγκυρότερο βοήθημα γιὰ παράλληλα χωρία θὰ μοῦ προέτεινε ὁ Στ.;

σ. 191: Παραθέτοντας τὴν παρατήρηση τῶν Kannicht-Snell (ad adesp. 625.47) γιὰ τὸ ἀπ(εμπολῶσιν) «ob. caes. cave suppleas ἀπ]εμπ-», προσπαθεῖ πάλι νὰ δώσει παραπλανητικὴ εἰκόνα γιὰ ὅ,τι γράφω πάνω στὸ θέμα, παρασιωπώντας τὴ σαφὴ παρατήρησή μου (*Studies*, σ. 172, σ. 10): for ἀπ]εμπολῶσιν..., which is not for certain a compound...». 'Η παρατήρηση αὐτή, ἂς σημειωθεῖ, διατυπώθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου τῶν Kannicht-Snell καὶ ἐνῶ γνωστοὶ ἐρευνητὲς τοῦ Εὐριπίδη (Arnim, Collard) δέχονταν χωρὶς ἀμφιβολίες τὴ συμπλήρωση ἀπ]εμπολῶσιν.

σ. 192: 'Η ἔλλειψη καὶ στοιχειώδους ἀκόμη ἀντικειμενικότητας καὶ καλῆς πίστεως ποὺ χαρακτηρίζει τὴ βιβλιοκρισία φαίνεται εὐγλωττα καὶ ἀπὸ ἐλάσσονος σημασίας παρατηρήσεις τοῦ συντάκτη της: ὀλοφάνερα τυπογραφικὰ λάθη τὰ χαρακτηρίζει ἀνορθογραφίες. Τὸν παραπέμπω στὴν κριτικὴ τοῦ βιβλίου μου ἀπὸ τὸν A. F. Garvie, *CR* 33 (1983) 13: «The documentation throughout is impeccable... misprints are trivial... for ἐκτῆνεν read ἐκτείνεν...».

σ. 192. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Στ. γιὰ τὴ βιβλιογραφία, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐργασία μου (σ. 203-18), χαρακτηρίζονται ἀπὸ πολλὲς ἀνακρίβειες καὶ παραποιήσεις τῆς πραγματικότητας. Πῶς μπορεῖ νὰ ἀγνοῶ τὸ ἔργο τοῦ G. Zuntz, *The Political Plays of Euripides*, Manchester 1963, ὅταν τὸ πᾶραθέτω στὴ βιβλιογραφία (σ. 218); Μὲ αὐθαίρετο τρόπο ὁ Στ. ἀποδίδει στὴ γράφουσα «ἄγνοια τῶν δοκίμων ἐκδόσεων ὀρισμένων κειμένων», ἡ ὁποία εἶναι ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὸ βαθμὸ ἐνημερώσεώς της». Τὸν παραπέμπω καὶ πάλι στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα πρὶν ἀπὸ τὴν παράθεση τῆς βιβλιογραφίας (σ. 203), ὅπου τονίζεται ὅτι δὲν ἔχουν συμπεριληφθεῖ «standard collections and works of reference». 'Οπωσδήποτε γινώριζα τὴν ἔκδοση τῶν 'Ομηρικῶν σχολίων ἀπὸ τὸν Erbse ὅταν παρέπεμπα σὲ αὐτὰ (σ. 166, σημ. 1)⁷, γιὰ νὰ περιορισθῶ σὲ ἓνα

7. Πρβ. τὸν ἴδιο τρόπο παραπομπῆς στὸν Snell, *Szenen aus griechischen Dramen*, Berlin 1971, σ. 144.

χαρακτηριστικό παράδειγμα. Δεν παρέπεμψα σε άλλα έργα που αναφέρει ο Στ. (π.χ. 'Αντιόπη Καμπίτση, Scodel, *The Trojan trilogy of Euripides* κτλ.), απλώς γιατί αυτά δεν περιείχαν τίποτε το σχετικό με τα επίμερους θέματα που πραγματεύομαι ή ακόμα γιατί δεν είχαν εκδοθεί όταν έγραφα τη μελέτη μου(!). Παραπέμπω στις ανατυπώσεις, γιατί αυτές χρησιμοποίησα. Για να μην παραπλανηθεί ο αναγνώστης, παραθέτω όλες τις εκδοτικές ενδείξεις στον αναλυτικό βιβλιογραφικό πίνακα. Για να εύκολυνθεί επίσης ο αναγνώστης, εφόσον υπάρχει λήμμα στη βιβλιογραφία Wachsmuth C. and Hense O., παραπέμπω και στα δύο ονόματα (γιατί θα ήταν βέβαια άνορθόδοξο να έχω δύο ξεχωριστά λήμματα για τους δύο εκδότες του ίδιου συλλογικού έργου).

Β) ΑΥΘΑΙΡΕΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΤΕΚΜΗΡΙΩΤΕΣ ΑΠΟΦΕΙΣ ΔΟΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΑΤΥΠΩΜΕΝΕΣ

Ἡ βιβλιοκρισία χαρακτηρίζεται ακόμα από αυθαίρετες άπορρίψεις προτεινομένων έρμηνειών, με τρόπο δογματικό και άντιεπιστημονικό.

σ. 180. Ἐναφορικά με τόν *Οιδίποδα* τοῦ Καρκίνου (70 F1) ὁ L. Cooper, *AJPh* 50 (1929) 177-180, διατυπώνει μία διαφορετική άποψη από τή δική μου (*Studies*, σ. 45-6). Τό άριστοτελικό χωρίο ὅπου αναφέρεται τό έργο τοῦ Καρκίνου έπιτρέπει και τίς δύο έρμηνείες. Ἡ έρμηνεία που πρότεινα συμφωνεί με τά ήπιότερα αίσθήματα τοῦ 4ου αἰ. και με όρισμένες άλλες δραματοποιήσεις μύθων από τόν Καρκίνο και άλλους σύγχρονους τραγικούς, οἱ ὁποῖες φαίνεται επίσης να ὀφείλονται στον άνθρωπισμό τῆς έποχῆς (βλ. *Studies*, κεφ. II).

Δογματικά ὁ Στ. άποφαίνεται στην ἴδια σελίδα ὅτι ἡ γράφουσα παρανοεῖ τελείως τά δεδομένα τοῦ κειμένου στοῦ άπόσπ. 10 τοῦ Θεοδέκτη (*Studies*, σ. 67-69). Ἐβασάνιστα ισχυρίζεται ὅτι «πόσις» στον στ. 6 δέν σημαίνει «my husband», ὅπως ἔδειξα με παραδείγματα⁸, αλλά «her husband», γιατί τότε μόνο, συνεχίζει ὁ Στ. τόν άκατανόητο συλλογισμό του, θα μπορούσαν να ταυτισθοῦν κριτές (πόσις) και κατήγορος (γυνή). Ἐάν ἡ συγγένεια τῶν κατηγορών ήταν καθοριστική, πῶς μπορεί να ἔξηγηθεῖ ἡ σκηνή τοῦ *άγῶνος λόγων* στις *Τρωάδες*, ὅπου ὁ Μενέλαος και ἡ Ἐκάβη εἶναι άντίστοιχα κριτής και κατήγορος τῆς Ἐλένης (στ. 911-1059)· βλ. J. Duchemin, L' *Άγών dans la tragédie grecque*², Paris 1968, 91 κ.έ.

Ἐπισημαίνουμε ακόμα όρισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις στις ὁποῖες ὁ Στ. άποφαίνεται με τό γνωστό ὕφος του, χωρίς να τεκμηριώνει οὔτε στοῦλάχιστο τήν άρνητική θέση του.

8. Ὁ A. F. Garvie, *CR* 33 (1983) 13, θεωρεῖ τήν άποψη μου αὐτή τόσοσν αὐτονόητη ὥστε να μην χρειάζονται καν παραδείγματα.

σ. 180. Αὐθαίρετα χαρακτηρίζει «ἀκροβατική» τὴν προτεινόμενη ἐρμηνεία γιὰ τὸ αἰνίγμα τῆς νύχτας καὶ τῆς ἡμέρας στὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν *Οἰδίποδα* τοῦ Θεοδέκτη (*Studies*, σ. 98). Δὲν παρέπεμψε στὴ μελέτη τοῦ K. Ohlert, τὴν ἀπουσία τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν ἐνότητα αὐτὴ γιὰ τὰ αἰνίγματα παραπλανητικά, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, ὑπερτονίζει ὁ Στ., γιατί ἀπλῶς σὲ αὐτὴν παραθέτονται καὶ μεταφράζονται τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα χωρὶς νὰ σχολιάζονται (σ. 85, 92 τῆς α' ἐκδ., Βερολίνο 1886). Δὲν θὰ προσέθετε ἐπομένως τίποτε ἢ παραπομπὴ στὸ ἔργο αὐτό.

σ. 181: Ἐναιτιολόγητα χαρακτηρίζει «ἐξεζητημένο» τὸν πιθανὸ συσχετισμὸ τῆς ἀτρώτου Ἀνάγκης μὲ τὸν τετρωμένο Τήλεφο (*Studies*, σ. 127), παραβλέποντας τὰ στοιχεῖα τῆς δραματικῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς τραγικῆς εἰρωνείας.

Στὴ σ. 185 ὑπάρχει πλῆθος ἀτεκμηριωτῶν ἀπόψεων. Προφανῶς ὁ Στ. δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀντιτάξει πειστικότερες ἐρμηνεῖες ἀπὸ τίς προτεινόμενες στὴν ἐργασία μου καὶ προτίμησε τίς ἀναπόδευκτες ἀπορρίψεις. Ἔτσι, γιὰ νὰ δείξει ὅτι δῆθεν ἐπισημαίνω ὁμοιότητες ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχουν, παραθέτει ὀρισμένα παραδείγματα ὅπου εἶναι κατάφωρος ὁ μεγάλος βαθμὸς τῆς αὐθαιρέσι-σας καὶ τοῦ δογματισμοῦ του.

α) Παρατηρεῖ ὅτι «δὲν ὑπάρχει καμία ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀποσπάσματος 5 τοῦ Καρκίνου (*Studies*, σ. 87-89) ... καὶ στὶς κριτικὲς παρεμβολὲς τοῦ σκεπτικιστῆ Εὐριπίδη» στὴν ἀρχὴ τοῦ Ἔρεστη (στ. 4 κ.έ.). Ἐσκεμμένα ὅμως (ἐκτός κι ἂν παρενόησε τὸ ἀγγλικὸ κείμενο) ἀποσιωπᾶ τὸ ὅτι δὲν ὁμιλῶ γιὰ λεκτικὲς ἢ νοηματικὲς ὁμοιότητες, ἀλλὰ μόνον γιὰ κοινὰ σημεῖα τῆς δραματικῆς τεχνικῆς τῶν δύο χωρίων («similarities to the technique», *Studies*, σ. 89), καὶ ὅτι καταλήγω στὸ τεκμηριωμένο συμπέρασμα ὅτι καὶ οἱ στίχοι τοῦ Καρκίνου φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ ἀφηγηματικὸ πρόλογο.

β) Τὸ ἴδιο «ἄστοχη» θεωρεῖ τὴ σύγκριση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ τυράννου (76 F 9-10) μὲ τοὺς στίχους 392 κ.έ. καὶ 418 τῆς Ἄλκηστης τοῦ Εὐριπίδη (*Studies*, σ. 153). Ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν αἰτιολογεῖται καθόλου, προφανῶς γιατί εἶναι τόσο πρόδηλη ἡ ὁμοιότητα ὥστε τὸ «ἄστοχη» εἰπώθηκε καὶ πάλι γιὰ τὴ δημιουργία ἐντυπώσεων καὶ ὄχι γιὰ τὴ διόρθωση φιλολογικῆς ἀδυναμίας.

γ) Ἀμφισβητεῖ ὁ Στ. τὴν ὀρθότητα τῆς παρατηρήσεώς μου (*Studies*, σ. 155) ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πιθανὸν κατὰ νοῦν τὸ στίχο 597 τῶν *Φοινισσῶν* τοῦ Εὐριπίδη («δειλὸν δ' ὁ πλοῦτος» κ.τ.λ.), ὅταν ἔγραφε (*Πλ.* 202 κ.έ.) «...λέγουσι πάντες ὡς / δειλότατόν ἐσθ' ὁ Πλοῦτος», παρατηρώντας ὅτι τὸ

9. Ὁ Στ. ἀκόμη καὶ τὸ στίχο τῶν *Φοινισσῶν* τὸν ἀντιγράφει ἐσφαλμένα: γράφει «ἐσθ'» ἀντὶ «δ'».

«λέγουσι πάντες» ἀπηχεῖ κάτι τὸ πανθομολογούμενο. Ἡ κοινοτοπία τῆς ρήσεως «δειλὸν ὁ πλοῦτος» τονίσθηκε στὴν ἐργασία μου (σ. 155 καὶ σημ. 4), ὥστε νὰ ἀποφεύγεται κάθε παρανόηση. Ἡ ἀπόλυτη ὅμως λεκτικὴ ὁμοιότητα μὲ χωρία τοῦ Εὐριπίδη (*Φοιν.*, ἀπόσπ. 235 N.² ἐνισχύει τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε τὰ χωρία αὐτὰ κατὰ νοῦν (ἴσως μαζί μὲ ἄλλα παρόμοια ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς). Καὶ πάλιν ὁ Στ. ἀποφάνθηκε μὲ σπουδὴ καὶ χωρὶς ἔρευνα τῶν σχετικῶν πηγῶν, γιατί ἂν μελετοῦσε τὰ Σχόλια στὸ στ. 202 τοῦ *Πλούτου* θὰ ἔβλεπε ὅτι καὶ ἐκεῖ ἀναφέρεται ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ στίχος τῶν *Φοινισσῶν* μὲ τὴ σαφὴ μαρτυρία αἰνίττεται δὲ εἰς Εὐριπίδην· ἐκεῖνος γὰρ φησι «δειλὸν δ' ὁ πλοῦτος...» (βλ. W. J. W. Koster, *Scholia in Aristophanem* IV, Jo. Tzetzae comm., Amsterdam 1960 *ad loc.*, πρβ. Fr. Dübner, *Scholia Graeca in Aristophanem*, Hildesheim (ἀνατ. 1969) *ad loc.*).

δ) Ὁ Στ. χαρακτηρίζει «ἄσχετα» μὲ τὸ ἐρμηνευόμενο χωρίο τὰ ὅσα γράφονται γιὰ τὸν ἄρχοντα καὶ τὸ ἄρχειν ἑαυτοῦ (*Studies*, σ. 159), χωρὶς καὶ πάλι νὰ τεκμηριώνει οὔτε στὸ ἐλάχιστο τὸν ἀνακριβὴ χαρακτηρισμὸ πού χρησιμοποιοιεῖ. Τὸ συζητούμενο ἀπόσπ. 5 τοῦ *Μοσχίωνα* (97 F 5) παραδίδεται στὸ κεφάλαιο «Περὶ ἀρχῆς καὶ περὶ ὁποῖον χρῆ εἶναι τὸν ἄρχοντα» στὸ *Ἀνθολόγιο* τοῦ Στοβαίου (4.5.10) καὶ τὸ σαφὲς περιεχόμενό του («μόνον σὺ θυμοῦ χωρὶς ἔνδεξαι λόγους» κτλ.) δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας πού προτείνεται στὴν κρινόμενη μελέτη.

σ. 187: Αὐθαίρετα πάλι καὶ χωρὶς νὰ ἐλέγχει τίς ὑπάρχουσες μαρτυρίες ὁ Στ. ἀποφαίνεται ὅτι «στὴν Ἀντιγόνη τοῦ Εὐριπίδη, ἂν ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου ἦταν αὐτὴ πού ὑποθέτει ἡ συγγρ. μὲ βάση τὸν Ὑγῖνο καὶ ἀγγειογραφίες, ἡ συμμετοχὴ τῆς ὁμώνυμης ἡρωίδας εἶναι μᾶλλον σκιώδης». Ἡ ἀποψη τοῦ Στ. καταρρίπτεται ἀπὸ μιὰν ἔστω καὶ ἀπλή ἀνάγνωση τῶν μαρτυριῶν γιὰ τὴν Ἀντιγόνη τοῦ Εὐριπίδη, τίς ὁποῖες καὶ πάλι δὲν διάβασε πρὶν ἀποφανθεῖ. Ἡ ἀπόδοση τοῦ μύθου τοῦ Ὑγίνου καὶ τῶν ἀγγειογραφιῶν σὲ μεταευριπίδεια Ἀντιγόνη, ἡ ὁποία (γιὰ πρώτη φορὰ) στὴν παρούσα μελέτη (σ. 48-53) βασίσθηκε σὲ διεξοδικὴ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν μαρτυριῶν γιὰ τὴν ευριπίδεια Ἀντιγόνη ἀφενὸς καὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ὑγίνου καὶ τῶν ἀγγειογραφιῶν ἀφετέρου, δὲν καθιστᾷ καθόλου «σκιώδη» τὴ συμμετοχὴ τῆς ἡρωίδας στὸ δράμα τοῦ Εὐριπίδη· ἡ Ἀντιγόνη στὸ ευριπίδειο ἔργο συλλαμβάνεται νὰ θάβει (ὅπως καὶ στὴ σοφὴ κλεια τραγωδία) τὸν ἀδελφὸ τῆς, ἀλλὰ ἐδῶ τὸν θάβει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Αἴμονα, τὸν ὁποῖο παντρεύεται τελικὰ (βλ. Ὑποθ. Ἀριστοφ. Βυζαντίου καὶ πρβ. Σχ. 1350 στὴν Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ)· τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Εὐριπίδη ἀναφέρονται στὴν ἡρωίδα καὶ ἀρκετὰ λέγονται ἀπὸ αὐτὴν (π.χ. ἀποσπ. 161, 164, 167, 170-172: γιὰ τὴ σημαντικὴ συμμετοχὴ τῆς Ἀντιγόνης στὴν τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη βλ. κυρίως τὴν ἀνασύνθεση τοῦ δράματος ἀπὸ τὸν Webster, *The Tragedies of Euripides*, London 1967, σ. 181-84, μὲ βάση ὅλες τίς ὑπάρχουσες μαρτυρίες, ὄχι

ὅμως τὸ μῦθο στὸν Ὑγῖνο καὶ τὶς ἀγγελιογραφίες, ποὺ ἀναφέρονται σὲ μετα-ευριπίδεια Ἀντιγόνη, πιθανότατα τοῦ Ἀστυδάμαντα). Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγνοεῖ ὁ Στ. καὶ ὅμως δὲν διστάζει νὰ διατυπώνει τὶς δογματικὲς του κρίσεις.

σ. 189. Αὐθαίρετα καὶ ἀτεκμηρίωτα ὁ Στ. ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ συγγρ. δὲν συνειδητοποίησε τὴν πραγματικὴ δυσκολία» τοῦ κειμένου στὸ ἀπόσπασμα 7.3 τοῦ Μοσχίωνα (97 F 7.3, *Studies*, σ. 121). Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν θὰ γίνεαι δεκτὴ ἢ γραφὴ τῶν χφφ τὰ ἡδίονα (θῆδίονα), τὴν ὁποία πρὶν ἀπὸ τὴ γράφουσα εἶχε ἀποδεχθεῖ ὁ Snell (*TrGF, ad loc.*), ἢ ἡ διόρθωση τοῦ Porson τὰς ἡδονάς, τὴν ὁποία υἱοθέτησε καὶ ὁ Nauck. Ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω ὅτι τὰς ἡδονάς δὲν μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ συμπλεκτικὰ μὲ τάνιαρὰ (ἰδιαίτερα στὸν Μοσχίωνα, ὁ ὁποῖος φροντίζει ἐπιμελῶς τὶς λεκτικὲς ἀντιστοιχίες)¹⁰. Ἐξάλλου παραδείγματα κράσεως τοῦ εἶδους αὐτοῦ δὲν εἶναι σπάνια (βλ. E. Schwyzer, *Gr.Gr.* I, σ. 401-2). Ὅπως ἔμφαντικά σημειώνει ὁ Στ., γιὰ τὴ διατήρηση τῆς παραδεδομένης γραφῆς τὰ ἡδίονα, καὶ μάλιστα μὲ κράση θῆδίονα, ἐφόσον ἡ γνώμη αὐτὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Snell (δ.π.), στὸν ὁποῖον καὶ παραπέμπω (σ. 121, κριτικὸ ὑπόμνημα). Θεωρῶ τουλάχιστον ἀντιεπιστημονικὸ νὰ ἀντλῶ βιβλιογραφικὲς πληροφορίες ἀπὸ ἐργασίες ἄλλων μὲ τὸν τρόπο αὐτόν.

σ. 190. Χωρὶς καμία τεκμηρίωση ἰσχυρίζεται «δὲν ὑπάρχει πιστεύω εἰρωνεία στὰ λόγια τοῦ δούλου» (*Studies*, σ. 131).

Ἄφησα γιὰ τὸ τέλος τῆς ἀπαντήσεώς μου τὰ σχόλια τοῦ Στ. γιὰ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα γιὰτὶ αὐτὰ περιέχουν καὶ ἀναληθῆ στοιχεῖα καὶ αὐθαίρετες ἀπόψεις.

Ἐρωτᾷ ὁ συντάκτης τῆς βιβλιοκρισίας (σ. 178-179) γιὰτὶ «δὲν υἱοθέτησε ἡ γράφουσα «τὸ κείμενο κάποιος ἢ κάποιων δόκιμων ἐκδόσεων, τὴ στιγμή ποὺ οἱ ἀποκλίσεις τῆς ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ Snell μετριοῦνται στὰ δάκτυλα τῆς μιᾶς χειρός». Ἡ παρατήρηση εἶναι ἀνακριβής: τὰ παπυρικὰ ἀποσπάσματα, γιὰ παράδειγμα τῶν σ. 43 κ.έ., 169-177 τοῦ κρινόμενου ἔργου, δὲν περιλαμβάνονται στὴν ἐκδοση τοῦ Snell. Ἐξάλλου μία ἀπλή παραβολὴ τῶν κριτικῶν ὑπομνημάτων τῶν ἀποσπασμάτων ποὺ περιέχονται καὶ στὰ δύο ἔργα ἀρκεῖ γιὰ νὰ δείξει σαφέστατα ὅτι τὰ ὑπομνήματα στὴν ἐκδοση τοῦ Snell εἶναι κατὰ πολὺ βραχύτερα καὶ περιέχουν λιγότερες γραφές καὶ διορθώσεις, ἐνῶ οἱ προσθήκες ποὺ ὑπάρχουν στὴν κρινόμενη ἐργασία εἶναι χρήσιμες καὶ διαφωτιστικὲς: πρβ. γιὰ παράδειγμα τὰ κριτικὰ ὑπομνήματα τῶν δύο ἔργων γιὰ τὰ ἀποσπάσματα 2, 3, 6, 7, 8, 9 τοῦ Μοσχίωνα, 8, 9, 12, 13 τοῦ Θεοδέκτη, 4, 7, 8, 9 τοῦ Καρκίνου, 12, 20 τοῦ Χαιρήμονα, 7, 9 τοῦ Διονυσίου, κ.ἄ. Οἱ σαφεῖς διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκδόσεις ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Στ. εἶναι ἀναληθής.

10. Πρβ. ἰδίως τὰ ἀποσπ. 1 καὶ 8 τοῦ Μοσχίωνα (= *Studies*, σ. 96 κ.έ., 153 κ.έ.).

Στὰ ἀνακριβῆ στοιχεῖα ποῦ, κατὰ τὴν προσφιλή του τακτική, παραθέτει (σ. 179), γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι δῆθεν ἡ γράφουσα δὲν ἀνατρέχει στὶς δόκιμες ἐκδόσεις τῶν κειμένων πηγῶν» κ.τ.λ., ἀπαντῶ:

α) Προσπαθώντας νὰ μοῦ ἀποδώσει λάθη ποῦ δὲν μοῦ ἀνήκουν σημειώνει ἐμφαντικὰ (μὲ sic) ὅτι στὴ σ. 72 (71 F 14) στ. 9 ἔγραψα «ἡ δὲ ραγέντων Meineke», ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἔγραψα «ἡ δὲ...». «Ἡ δὲ ραγέντων Meineke» γράφει ὁ Nauck (*TGF*², 787) καὶ ὁ Collard, *JHS* 90 (1970) 32.

β) Στὸ στ. 16 τοῦ 71 F 14 παραθέτει (μὲ sic) τὴ διόρθωση τοῦ Lobeck «ἔρσαις», ἡ ὁποία εἶναι ἐξακριβωμένη (*Aglaophamus*, σ. 839 σημ. d· βλ. καὶ G. Kaibel, *Athenaeus*, vol. III, ἔκδ. Teubner, κριτ. ὑπομν. *ad loc.*: «ἔρση Bergk duce Lobeckio (ἔρσαις)»).

γ) Γιὰ τὴ διόρθωση παραυτίκ' (72 F 8.4), τὴν ὁποία στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (σ. 124) ἀποδίδω στοὺς Nauck¹, Wachsmuth, ὁ Στ. παραπλανητικὰ παρατηρεῖ (σ. 179) ὅτι ὁ «Wachsmuth ἀκολουθεῖ ἀπλῶς τὸν Nauck». Ὁ Nauck *TGF*², *ad loc.* (σ. 804), σημειώνει: «mecum scripsit Wachsmuth», πράγμα ποῦ ἐπιβεβαιώνει τὴν ὀρθότητα τῆς παραθέσεως.

δ) Αὐθαίρετα σημειώνει (σ. 179) χωρὶς νὰ ἀναφέρει ποιοὶ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη του τὸ ὀρθό, ὅτι ἡ γράφουσα «δὲν ἀκριβολογεῖ ὅταν γράφει» λιταῖς ἄτρωτε μοῖρα *transposuit* Jacobs» (σ. 126). Ἡ πληροφορία μου αὐτὴ εἶναι ὀρθή (βλ. καὶ τὴ σημείωση τοῦ C. Wachsmuth στὸ *Ἀνθολόγιο* τοῦ Στοβαίου 1.4.1).

ε) Περιττὴ εἶναι ἡ σημείωση τοῦ Στ. (σ. 179) «χρόνος Grotius (κατὰ τὸν Nauck)» (72 F 9, *Studies*, σ. 136), ἐφόσον παραθέτω *ὀλόκληρη* τὴ διόρθωση τοῦ Nauck «ἀλλ' ὁ μυρίος χρόνος», ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται (*TGF*², σ. 805) στὸν Grotius· βλ. καὶ Snell, *TrGF ad loc.* (72 F 9).

στ) Ἀσύστατες εἶναι οἱ παρατηρήσεις του γιὰ: τὴ γραφὴ δόξας (97 F 9.1), γιὰτὶ ἔχει περιληφθεῖ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (*Studies*, σ. 84)· γιὰ τὴ σειρὰ Meineke, Nauck (*ibid.*, στ. 4)· γιὰ τὸ οὖς σοί.

Πρόκειται γιὰ μιὰ πρωτοφανῆ σὲ ἔκταση βιβλιοκρισία, μὲ ἐξίσου πρωτοφανῆ, ὅπως ἐλπίζω νὰ ἀποδείχθηκε, ἀριθμὸ αὐθαιρεσιῶν ἢ ἀνακριβῶν στοιχείων. Μιὰ τέτοια κριτικὴ οὔτε τὴ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη προάγει οὔτε τὸν συντάκτη της τιμᾶ.